На стику двох культур

Шлях Євгена Гребінки

Відверто кажучи, історія — далеко не завжди милосердний та справедливий суддя, а час не все розставляє по своїх місцях, віддаючи належне чесному, шляхетному служінню людям і рідній культурі, та відкидаючи все тимчасове, суєтне, наносне. Якби це було так, то духовні надбання багатьох наших попередників не втрачалися б нами, а ставали б живими, активними учасниками культурно-естетичних процесів сьогодення, перебували б в центрі уваги поціновувачів рідної історії та рідного слова.

Воістину яскравим прикладом сказаного є життєвий шлях і творчість визначного українського й російського письменника XIX століття Євгена Павловича Гребінки (1812—1848). Спадщині Гребінки, блискучого прозаїка, поета-лірика, байкаря, який однаково плідно й успішно творив і мовою Котляревського, й мовою Пушкіна (з останнім, до речі, був знайомий особисто, переклав його «Полтаву» українською), сказати б, «не пощастило». Написане ним давало Євгену Павловичу вагомі підстави вважатися якщо не класиком, то, принаймні, вельми шанованим автором обох літератур. Проте реальність склалась дещо інакше. Попри достатньо високі оцінки безперечних авторитетів (так російськомовним романом Гребінки «Доктор» свого часу захоплювався Антон Чехов) ім'я та твори письменника, як здається, ще не здобули належної поваги в критиків і у широкого загалу. Можливо, річ у тім, що для російської культури Гребінка видавався занадто «українським» і навпаки? Досить сумний парадокс...

Пояснення і розгадку цього парадоксу ми знаходимо як у специфіці часу (перша половина XIX століття, як відомо, була добою, коли, незважаючи на інтерес в імперських культурних колах до української історії, традицій та звичаїв, українська мова вважалась «наречием» і, отже, досягти суспільного визнання й успіху український письменник — до Шевченка! — на практиці міг, лише використовуючи російську мову), так і в обставинах його біографії. Євген Павлович Гребінка народився 2 лютого 1812 року в маєтку Убєжище біля містечка Пирятин на Полтавщині в родині відставного офіцера, котрий за часів Катерини II «врезывался в турецкие колонны» та «казачествовал в Отечественную войну» (1812 року; слова взяті з певною мірою автобіографічної повісті «Записки студента»), але швидко перетворився на звичайного полтавського дрібного поміщика. Неповторна природа Полтавщини, українські народні пісні, легенди, перекази назавжди закарбувались в пам'яті Євгена як еталон краси, добра й одвічної людської мудрості. Звідси ж — блискуче знання живої мови народу, що невдовзі буде продемонстроване Гребінкою вже в перших творах.

ЄВГЕН ГРЕБІНКА. 1840 рік.
ІЗ КНИГИ «Є.ГРЕБІНКА. ВИБРАНЕ», КИЇВ, 1976 рік

Винятково важливий етап у становленні майбутнього письменника — навчання у славетній Ніжинській гімназії вищих наук (1825—1831 р.р.; майже одночасно з Миколою Гоголем). Саме тоді Гребінка «пробує перо», створюючи перші оригінальні твори українською й російською мовами, видає гімназійний рукописний журнал «Аматузія». Вже у 1830—1831 роках, як за чистовими автографами встановили дослідники, ним були написані знамениті байки, що стали класичним надбанням української літератури. Серед них — «Ведмежий суд» (пам'ятаєте: «Понеже Віл признався попеластий, Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті, Так за такі гріхи його четвертувать І м'ясо розідрать суддям на рівні часті, Лисичці ж ратиці оддать»). Воістину безсмертний зразок «справедливого» суду, актуальний в усі часи!), «Рибалка», «Вовк і огонь», «Грішник», «Злий кінь» і багато інших. Невелика книжечка «Малороссийские приказки Е.Гребенки», що вийшла в Санкт-Петербурзі в 1834 році і містила 23 байки плюс ліричну поезію «Човен», засвідчила: в українську літературу увійшов молодий, талановитий митець, обдарування якого обіцяло ще ширше розкритися в майбутньому.

У цей час Євген Гребінка вже перебрався до Петербурга; позаду залишилася служба у «восьмому малоросійському козачому полку» (1831—1834), а попереду — знайомство з літературними колами столиці імперії, творчі контакти з Володимиром Далем та Іваном Панаєвим, Олександром Пушкіним (російський поет, прочитавши байку «Вовк і Вогонь», навіть збирався перекласти її), Іваном Крилovим та Василем Жуковським... І одночасно з цим — малоцікава праця чиновником у комісії духовних училищ, а згодом — викладачем природничих наук в Інституті корпусу гірничих інженерів (Санкт-Петербург). Словом, це було життя скромного інтелігента-різночинця, українського та російського «сочинителя» (використовуючи характерне слово тих часів), який чесно та самовіддано працював на благо рідної культури (точніше, двох рідних культур — української та російської; оця роздвоєність, повною мірою подолана лише Шевченком — тема широкої окремої розмови).

Але внесок скромного інтелігента Гребінки в літературу виявився таким, що непідвладний часові. Якщо брати російськомовну частину його спадщини, то такі твори, як історичний роман з епохи козаччини «Чайковский» (1843), «историческая быль» «Нежинский полковник Золотаренко» (1842), соціально-психологічні повісті «Кулик» (1840), «Записки студента» (1841; до речі, саме тут багато в чому відтворивши події свого дитинства та юності в Ніжині, Гребінка буквально «напророчив» і свою майбутню долю — ранню смерть від безжалісної хвороби), «Приключения синей ассигнации» (1847) — всі вони й зараз читаються з інтересом, не втратили ні пізнавальної, ні культурно-естетичної цінності. А знаменитий романс «Очи черные»? Чи багато хто знає, що й це — не «народне» творіння, його автор — Гребінка!

Проте нас зараз більше цікавлять здобутки Євгена Павловича на ниві рідної української культури. Почнемо з того, що, окрім блискучих байок, його перу належать такі ліричні вірші високої вартості, як «Ні, мамо, не можна нелюба любить» («Українська мелодія»), «Ліс» та інші. Вагомими є заслуги Гребінки-громадського діяча, який чимало зробив для підтримки українського слова, постійно листувався з Григорієм Квіткою-Основ'яненком, Левком Боровиковським, Петром Гулаком-Артемовським, Віктором Забілою... Відомими є декілька важливих для України культурних проектів, зініційованих особисто Гребінкою (зокрема, це — видання літературного додатка українською мовою до журналу «Отечественные записки»; на жаль, цей задум практично не був реалізований). Без перебільшення, історичною віхою для української літератури став вихід у світ альманаху «Ластівка» (1841), де були надруковані твори Тараса Шевченка й Івана Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Левка Боровиковського, Віктора Забіли, і, звісно, самого Євгена Гребінки.

Однак, безперечно, в історії України, в історії нашої духовності Євген Павлович Гребінка назавжди залишиться насамперед як людина, за чиєї прямої ініціативи, безпосередньої матеріальної та моральної підтримки був підготовлений до друку й виданий «Кобзар» Тараса Шевченка (1840 рік)! Причому ж не слід забувати, що іще раніше, 1838 року, Гребінка брав активну участь у викупі Шевченка з кріпацтва, та й згодом залишався одним з його добрих близьких знайомих (про що свідчить і той красномовний факт, що саме Євгена Павловича обрав Шевченко своїм супутником під час подорожі Україною 1843 року). Між іншим, Гребінка, людина м'якої та лагідної вдачі, коли вважав за необхідне, був цілком здатний на громадянські вчинки; так, він не побоявся, взявши епіграфом відразу до декількох розділів роману «Чайковский» вірші Шевченка, зберегти їх і при перевиданні книги у 1848 році (щоправда, без вказівки прізвища автора), коли було якнайсуворіше заборонено згадувати твори засланого Кобзаря...

Помер Євген Павлович Гребінка 15 грудня 1848 року, у віці 36 років у Санкт-Петербурзі. Поховано письменника неподалік від рідного «Убєжища», в селі Мар'янівці на Полтавщині. Ця людина воістину заслужила право на вдячну пам'ять нащадків.

Ігор СЮНДЮКОВ, «День»